

Ярослава Вільна, д-р філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-1026-5198
e-mail: ia.vilna@ukr.net
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ПІДСНОВИ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ МАРКА ВОВЧКА (на матеріалі твору "Три долі")

У статті аналізуються провідні сенси одного із найвідоміших творів Марка Вовчка "Три долі". Звертається увага на відповідність засад образного мислення письменниці, її спостережень щодо акцентуації характерів героїв твору провідним тезам філософії любові, яка століттями формувалася філософами, митцями і наразі продовжує досліджуватися психологами та психоаналітиками.

Стверджується, що авторка, зосередившись на аналізі почуттів героїв, спонукала читачів усвідомити вузькість стереотипних уявлень щодо любові як почуття і стану, що може бути однозначно поясненим і об'єктивно поцінованим.

Ключові слова: *образне мислення, сенс образу, психологізм прози, типологія любові, акцентуація характеру.*

Вступ

Проза Марка Вовчка є непоодиноким прикладом того, як в історії української класичної літератури можуть поверхнево інтерпретуватися класичні твори української літератури II пол. XIX ст., зокрема, принципи образного мислення автора реалістичного твору.

Для початку кілька історико-літературних фактів.

Успіх (за винятком поодиноких негативних випадів критики на сторінках "Бібліотеки для читання") мали вже перші друковані твори письменниці.

Невеличку збірку прози "Народні оповідання", яка складалася з одинадцяти творів, опублікував у Петербурзі у 1857 році П. Куліш. Невдовзі інші критики називали перший та другий (1862 р.) том

"Народних оповідань" та повість "Інститутка" найяскравішими зразками антикріпосницької прози у тогочасній українській літературі. Довгий час переважала думка, що демократичне спрямування творів Марка Вовчка, із наголосом на соціальному аспекті аналізу дійсних причин лиха у житті простого люду, поєднує доробок письменниці з якісно новим розумінням можливостей реалістичного принципу художнього письма. Дійсно, коли Марко Вовчок підкреслювала у творах вагу соціальних обставин у долі людини, то тоді й складалося враження, що виїмково зовнішній тиск зумовлює та пояснює характери героїв, їхні відчуття, учинки та дії, природність чи облудність мрій і сподівань. Відповідно, у частині творів письменниці передусім кріпацтво, і пов'язана з ним неволя, ставали головним аспектом зображення.

Та слід зазначити, що твори з яскраво означеною соціальною детермінацією конфлікту у двох томах "Народних оповідань" кількісно не переважають. Навіть у першому томі "Народних оповідань", що вийшли друком ще до реформи 1861, вони становлять меншу частину. Одначе ідейно-естетична виїмковість цих творів не лише актуальністю ідеї, проблематики чи тематики визначається, а передусім жанровою та стильовою своєрідністю, образним багатством. І поглибленим психологізмом, що зазначав І. Франко, аналізуючи твір "Три долі".

Постановка проблеми

Творчий доробок Марка Вовчка як українського прозаїка дійсно вирізняється неординарністю художнього мислення. І важливо те, що тематика, проблематика, образність більшості її творів продукують сенси, різьоме відмінні від тих, на яких наголошувала ще сучасна авторці демократична критика.

Зокрема, надзвичайно цікавий матеріал для роздумів щодо змісту цих сенсів дають оповідання любовної тематики.

У контексті врахування рівнів осмислення автором потенціалу такої тематики керуємося, для початку, гіпотетичним усвідомленням того, що авторка просто не могла проминути ті пласти проблем, що розглядаються філософією любові, яка є галуззю філософської антропології та етики.

Основна частина

Любов та фіксація результатів осягнення її досвіду найбагатше відтворені у світовому мистецтві. У мистецтві слова, зауважимо, – найповніше, але не менш виразно й у живописі, музиці, скульптурі, кінематографі. Науковий дискурс означень цього почуття також чималий: від визначення стилів любові у працях Платона, Сократа, Плутарха до біологічних поглядів Ч. Дарвіна, психоаналітичної теорії З. Фрейда, К. Г. Юнга, А. Адлера, Е. Еріксона, О. Кернберга, К. Хорні, Е. Фромма, праць сучасних дослідників Джона Алана Лі, І. С. Кона, Ю. Б. Рюрикова та ін.

Існує також цілий ряд наукових праць, у яких досліджується тактика поведінки людини у стані закоханості. На сьогодні вже аргументовано доведено, що вона залежить не тільки від зовнішніх факторів та певних обставин, а й від типу характеру.

Досліджували цю проблему такі вчені: Е. Кречмер, В. Бехтерев, П. Ганнушкін, О. Кербін, Е. Фром, У. Шелдон, В. Моргун, І. Бушай, О. Безпалько, А. Капська та ін.

Якщо сприймати любов як одну з людських емоцій, то є сенс апелювати до однієї з найбільш розроблених типологій любові. У ній вирізняють шість психологічних установок щодо любові, які позначаються грецькими термінами: ерос, що характеризується як чуттєва любов; людос – любов як безвідповідальна гра; манія – це одержимість, пристрасність і ревності; прагма – розкриває практичний стиль любові за певними критеріями; арапе – це альтруїстичний підхід до любові; строге – це стиль любові, заснованої на міцній дружбі.

Психологи поняття "характер" означають як сукупність стійких індивідуальних рис особистості, які складаються та виявляються у діяльності та спілкуванні, обумовлюючи типи поведінки. Тому враховуємо і те, що акцентуація характеру, за К. Леонгардом, – це перебільшений розвиток окремих рис характеру особистості за рахунок інших.

Акцентуація впливає на формування поведінки людини. Науковці вважають, що характер і темперамент прямо чи опосередковано впливають на вибір партнера, на різноманітність проявів любові, на стиль і сенс міжособистісної взаємодії між партнерами.

У контексті розгляду нами ідеї твору "Три долі" Марка Вовчка та провідних його сенсів у принципах образотворення цілком можливо на певному етапі аналізу твору враховувати припущення Джона Алана Лі, що підтвердилося застосунком тесту на основі фіксації відповідної шкали типів любовного ставлення, що були запропоновані у 80-х рр. ХХ ст. (С. Хендрік, К. Хендрік).

У результаті досліджень через опитування реципієнтів було доведено, що якість любовних стосунків залежить від сумісності стилів любові закоханих. Якщо застосовувати індивідуально-характерологічний підхід до визначення проявів любові, то також не складно досягнути те, наскільки акцентуації характеру загалом визначають стиль любові. За шкалою К. Леонгарда, у модифікації Л. Шмішека тип характеру артикулює певний стиль стосунків у парі, а саме: екзальтований, збудливий, гіпертимічний, застрягаючий, емотивний, циклотимічний, тривожний, дистимічний, педантичний, демонстративний типи акцентуацій.

Рівні суб'єктивності в оцінці кохання залежать, на думку психологів, од типу акцентуації характеру закоханої людини, навіть від її темпераменту, а не лише виїмково попереднього досвіду і спостережень за іншими та т. п., тобто всього того, що є підсоновами формування емоційного, чуттєвого досвіду людини.

Враження від цього твору можуть бути вагомішими і яскравішими, ніж, до прикладу, реакція на книгу німецького філософа і психоаналітика Еріха Фрома "Мистецтво любити", у якій автор розмірковує над тим, чи може кожна людина любити, чи це почуття доступне тільки розвиненій інтелектуально та емоційно, цілісній у світоглядному плані особистості? Чи любов завжди стається в результаті глобальних зусиль і загалом великої праці двох заради існування такого роду стосунків?

Зрозуміло, що наукове дослідження і художній текст порівнювати не зовсім коректно, однак цей твір Марка Вовчка вирізняється навіть у її прозовому доробку тим, що інспірує все нові й нові рівні роздумів про сенс любові. Себто так само, як і наукова праця, що закладає чи формує нові тактики і стратегії в дослідженні тієї чи іншої проблеми.

Марко Вовчок, зрозуміло, не володіла тими підходами і класифікаціями, що стали науковим набутком людства вже у ХХ–ХХІ століттях, але досвід та інтуїція, перемножені на талант, зробили свою справу. Проникнення авторки у глиб любовних проблем та складних переживань героїв реалізується у досконало продуманій композиції твору, у мовних партіях героїв, навіть у синтаксично довершеній будові речень. Марко Вовчок, як відомо, вирізняється вмінням доводити звучання тих речень ледь не до рівня гармонії музикальної фрази. І у цьому творі також більша частина тексту має свою ритмомелодіку, бо вибудовані ті частини за інтонаційно-семантичними і ритмічними принципами.

І в результаті, ми маємо в доробку класичної української прози твір дивовижного рівня ліричного одкровення про драми людських очікувань і неблаганність досвіду досягнутих або не вповні досягнутих істин.

Закоханим у цьому творі видається, що вони розуміють природу цього почуття. Та на думку авторки, безсумнівним лишається тільки те, що дарується це почуття усім, а дати йому раду і вповні реалізуватися у коханні та зробити щасливим себе та ще й обраного/обрану вдається не усім і не завжди.

А тепер про героїв твору і його сюжет. В основі твору історія стосунків кількох подруг та їхнє кохання до Якова Чайченка.

Може видатися, що на прикладі цих взаємин можна застосовувати результати аналізу природи любові через врахування типів характерів та, відповідно, типів психологічних установок у любові героїв твору.

Відтак, відповідно до теорії, у цих стосунках Маруся (тип любові арапе – безкорислива любов, тип характеру педантичний, застрягаючий), Катря (тип любові – манія, а це – одержимість, пристрасність, ревності, відповідно до типу акцентуації її характеру, – екзальтованого і збудливого) та Химка (тип характеру – емотивний, а тому вона емоційна, чуйна, добра). Остання пильно відстежує розвиток стосунків спочатку Катрі, а потім і Марусі з Яковом. Вона від початку знайомства із хлопцем також трохи помріяла про його любов, але швидко себе опанувала, відчуваючи в натурі Якова те, чого не бачать Маруся,

і Катря. У силу власної емоційної розвиненості та духовної зрілості вона здатна рахуватися із почуттями інших і тим паче своїх подруг.

У характері Якова можна помітити риси дистимічного типу акцентуації із характерною схильністю до пригнічених станів, неприйняття буденності та т. п., що підтверджується його реакціями і поведінкою. Він дійсно тривожний і емоційно нестабільний молодий чоловік.

Омріяний дівчатами Яків Чайченко за психологічною установкою на любов-манію подібний до Катрі, але кохає не її, а красуню – удову. Тип любові останньої може класифікуватися як людос, себто безвідповідальна гра із усіма закоханими в неї чоловіками.

Така складна конфігурація стосунків, безліч нюансів у плетиві цих пристрастей дали можливість Маркові Вовчку розповісти історію про незбіг бажаного та дійсного в житті героїв: "А вже як життя лічиш своє понеділкою та неділею, то вже тобі байдуже: що нове, то заклопоче тільки спершу, а що старе, то вже таке старе буде, таке знайоме та безвтішне!" (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 315), а з тим і буквально сягнути дійсних глибини людської екзистенції, доводячи різочу відмінність людських натур у процесі пошуку ними відповідей на запитання із запитань: "...Спитала я тоді: що то за життя наше? І нащо чоловік живе? Пощо у світ родиться? Живе на муку – родиться на смерть. Нічого шукати, ні по чім боліти – усе проходить, як дим, усе минає, як зілина..." (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 289).

У кожної із героїнь своя правда, а тому й дороги в житті обираються ними відмінні: "Гірко даремно кохати... гірко даремно дождати, а ще гірше не кохати й не дождати" (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 293). Почуття до Якова проявляє найсуттєвіше у їхніх характерах: горда і затята Катря, яка могла так реагувати на слова інших: "Не треба мені такої правди, не хочу я такої!" (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 263) не прощає його зради і через деякий час стає черницею, а Маруся, яка довго крилася із своєю любов'ю, готова на все заради коханого: "Я ніколи не думаю, трудно чи важко мені буде: як буде, так і буде; я перетриваю; я роблю, як мені моє серце чує, що лучче..." (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 300). Вона одружується із Чайченком,

знаючи напевне, що він мріє про іншу та тільки почуттям до неї живе. Іншим видається, що у цьому шлюбі все тримається виїмково на відданості та любові Марусі, бо вона належить до того типу жінок, які здатні розчинятися у коханому чоловікові. Вона ніби й щаслива, бо може дбати, аби йому було ліпше і тому повсякчас тішиться, що народила дітей від нього: "Подивись, – каже вона – подивись, Химо, усі тройко у його вилились – мої чорнявенькі!" (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 320).

Та чи все в її житті робиться дійсно заради коханого? Чи щира дівчина? Може, діє виїмково заради власного серця, яке "...чує, що лучче"? (Марко Вовчок, 2006, с. 222). Для кого "лучче"? Вочевидь, виїмково для неї. А що при тім Яків відчуває її дійсно цікавить? Чи думає вона про те, що дітям, ймовірно, уваги і любові батька може не вистачати? Навряд чи... Не зважає молодиця й на атмосферу у власній родині: "По ниточці до клубочка, як то кажуть, і Пилипиха (матір Марусі – *Я.В.*) вже вмчати почала, що вдома він не говорить і смутує, а йде – вибирається з господи, – то й очі блищать..." (Марко Вовчок, 2006, с. 224).

Феномен такого роду стосунків, відмінність природи почуття кохання/любові у чоловіка і жінки, егоїстичне плекання ними лише власних бажань і мет виводять твір на інакший якісний рівень аналізу не тільки характерів героїв, а й роздумів та висновків про форми і способи самореалізації особистості.

Химка, яка стала свідком драматичних подій не лише у долі дівчат і Якова, а й їхніх батьків (особливої уваги вартує тут історія батька Катрі та матері Марусі – *Я.В.*), філософськи висновує, розмірковуючи так: "Весело, як є ким радіти, та й те добре, коли є об кім поплакати. Їй же Богу моему, добре! Гірка, та жива вода, кажу вам..." (Марко Вовчок, 2006, с. 224).

Живеться людям справді по-різному. В когось у душі вирують пристрасті, що, на розсуд інших, ламає їм долі, а хтось задовольняється малим та зберігає примарну рівновагу, бо й не має жаги до смаку отої "живої води". Тут, до слова, Химка пригадує, що була у них у слободі у бублейниці наймичка, яка колись вразила її своїм життєвим принципом: "...було, стрінешся з нею, питаєш: "Що робили ви?" – "Воду носили, бублики пекли" –

одкаже вона спокійно. "А завтра що робитимете?" – "Води принесемо, бублики спечемо". – "А позавтраму?" – "Будемо воду носити, будемо бублики пекти".

Вмер в їх хазяїн – дівчина трохи заклопоталася, поки його поховали.

– А що в вас?

– В нас хазяїн вмер, і поховали.

– А тепер як?

Воду носимо, бублики печемо.

Дівчина, було, говорить спокійно, стоїть свіжа – а тут і слухати ніяково: дивуєшся, як це вона живе довольна такеньки, що бублики пече... Бувають такі в бога!" (Марко Вовчок, 1983, Т. 1, с. 314–315).

О. Гончар зазначав: "Форми й засоби психологічного аналізу в прозі Марка Вовчка – це прямі авторські роздуми, самоаналіз героїв; зовнішнє (діалог) і внутрішнє мовлення персонажів (внутрішній монолог як засіб аналізу стану душі). Непрямий спосіб характеристики внутрішнього світу персонажів реалізується через жест, вчинок; застосовується наскрізна психологічна деталь..." (Брандіс, 1975, с. 221).

Оці непрямі та прямі способи характеристик необхідні авторці тоді, коли вона прагне підкреслити природу реакцій (логічних і алогічних), емоцій та думок, відповідних рішень і вчинків героїв. Зокрема, одним із прикладів того є фінальні фрази доволі багатослівних діалогів, описів, розділів твору, коли кілька слів героя чи другорядного персонажа підсумовують вище зауважене. Як, до прикладу, думка, що прозвучала на початку твору: "Що ж то молоді літа золоті людям! Що задумав, все йому можна, все йому відрадісно, все втішно; а старому – як заказано!" (Марко Вовчок, 2006, с. 169). Важливо для усвідомлення провідних сенсів цієї історії те, що наступний розвиток подій переконає і героїв, і читачів твору у прямо протилежному.

У творі "Три долі" Марко Вовчок досягає рівня естетичної довершеності та психологічної переконливості не лише завдяки проникливому відчуттю драм людського життя, а й завдяки усвідомленню ваги українського слова саме як знаку, як символу цього життя.

Висновки

Наше дослідження свідчить, що у процесі аналізу літературного твору цілком можливо артикулювати його сенси з погляду різних наук, себто не лише літературознавства й мовознавства, а й філософії, естетики, етики, етнопсихології, соціології тощо. На наш розсуд, врахування психологічних підоснов образного мислення письменниці підважує перспективу адекватного поцінування і цього літературного твору.

Одначе твір Марка Вовчка "Три долі" не може бути, та й не став, виїмково ілюстрацією певних класифікацій психологів та філософів.

Марко Вовчок мислить ширше, а тому акцентує ще одну проблему взаємин у любові, що базується на тотальній нездатності героїв чути голос душі іншої людини. Досвід та інтуїція Марка Вовчка дають їй право означати цю проблему як домінуючу.

Тут, до слова, пригадується епізод із життя одного театрального колективу, який постає у спогадах його акторів. Йдеться про фаховий прийом засновника цього театру, видатного педагога і режисера Петра Фоменка, який мав успішний досвід інтерпретації на сцені саме світової класики. Він був абсолютно переконаний, як і ряд інших митців, що над класикою час – безсильний. Чому саме? А тому, що занурення у класику літератури, в її сенси, різноманітність художніх пошуків і успішність здобутків завжди дарує шанс не лише глибше пізнати себе, а й усвідомити вагу того, що попри все і вся, є найціннішим у земному житті.

Тому кожному читку нової п'єси у театрі він починав із запитання до акторів щодо запропонованого матеріалу: "Почнемо з того, хто кого любить?"

Зазначимо також, що авторка "Трьох доль" вибудовує твір таким чином, аби характери героїв не одразу й артикулювалися. Саме у діалогах та монологіях про виїмково власні душевні проблеми Катря, Маруся, Химка, Яків, красуня-удова поступово проявляють такі риси характерів, що дають привід читачам у черговий раз замислитися, наскільки складним може бути внутрішній світ людини і як важко їй буває подолати власне еґо.

Отож хто кого любить у цій історії?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Агеєва, В. (2002). Чоловічий псевдонім і жіноча незалежність. *Слово і час*, 4, 27–33.
- Брандіс, Є. (1975). *Марко Вовчок*. Дніпро.
- Гончар, О. І. (1996). Марко Вовчок. *Історія української літератури XIX ст.* : у 3-х кн. Кн. 2. (М. Т. Яценко, Ред.) (с. 209–235). Либідь.
- Грицай, М. (1983). *Марко Вовчок. Творчий шлях*. Вища школа.
- Клочек, Г. (1998). Анатомія добра і зла (Повість Марка Вовчка "Інститутка"). *Українська мова та література*, 19, 1–3.
- Крутикова, Н. (1965). *Сторінки творчого життя (Марко Вовчок в житті і праці)*. Дніпро.
- Лобач-Жученко, Б. (1983). *Літопис життя і творчості Марка Вовчка*. Дніпро.
- Марко Вовчок. (1956). *Твори : у 6 т.* Т. 3. Державне видавництво художньої літератури.
- Марко Вовчок. (1981). *Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях*. Радянська школа.
- Марко Вовчок. (1983). *Твори : у 2 т.* Дніпро.
- Марко Вовчок. (1985). *Статті і дослідження*. Наукова думка.
- Марко Вовчок. (2006). *Три долі*. Фоліо.
- Франко, І. (1982). Марія Маркович (Марко Вовчок). Посмертна згадка. У *Франко І. Зібрання творів : у 50 т.* Т. 37. Наукова думка.
- Хендрік, & С. Хендрік, К. (1986). Теорія і метод любові. *Журнал особистості та соціальної психології*, 50, 2, 392–402.
- Штонь, Г. М. (1998). *Духовний простір української ліро-епічної прози*. Українська книга.

REFERENCES

- Aheieva, V. (2002). Male pseudonym and female independence. *World and time*, 4, 27–33.
- Brandis, Ye. (1975). *Marko Vovchok. Story-research*. Dnipro.
- Franko, I. (1982). Mariia Markovych (Marko Vovchok). Posthumous mention. In *Franko, I. Collected works in 50 vol. V. 37*. Scientific thought.
- Hendrick, S. & Hendrick, K. (1986). Theory and Method of Love. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 2, 392–402.
- Honchar, O. I. (1996). Marko Vovchok. *History of Ukrainian Literature of the XIX cent. in 3 b. B. 2.* (M. T. Yatsenko, Ed.) (p. 209–235). Lybid.
- Hrytsai, M. S. (1983). *Marko Vovchok. Creative path*. Higher school.
- Klochek, H. (1998). Anatomy of good and evil (Marko Vovchok's story "Instytutka"). *Ukrainian Language and Literature*, 19, 1–3.
- Krutykova, N. (1965). *Pages of creative life (Marko Vovchok in life and work)*. Dnipro.
- Lobach-Zhuchenko, B. (1983). *Chronicle of life and work of Marko Vovchok*. Dnipro.
- Marko Vovchok. (1956). *Works: in 6 vol. V. 3*. State Publishing House of Fiction Literature.
- Marko Vovchok. (1981). *Her life and work in documents, photographs, illustrations*. Soviet school.
- Marko Vovchok. (1983). *Works : in 2 vol.* Dnipro.

Marko Vovchok. (1985). *Articles and research*. (R. Mishchuk, Ed.). Scientific thought.
Marko Vovchok. (2006). *Three Fates*. Folio.
Shton, H. M. (1998). *Spiritual Space of Ukrainian Lyric-Epic Prose*. Ukrainian book.

Стаття надійшла до редколегії збірника: 10.10.24

Yaroslava Vilna, DSc (Philol.), Prof.

ORCID ID: 0000-0002-1026-5198

e-mail: ia.vilna@ukr.net

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

**PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF MARKO VOVCHOK'S
IMAGINATIVE THINKING
(based on the work "Three fates")**

The article analyzes the real meanings of one of the most famous works by Marko Vovchok "Three Fates". Attention is drawn to the conformity of the foundations of the writer's imaginative thinking, her observations on the accentuation of the heroes' characters to the leading theses of the philosophy of love, which was gradually formed by philosophers and artists, and then refined and continues to be studied by psychologists and psychoanalysts.

It is argued that the author, by focusing on the analysis of the heroes' feelings, encouraged readers to realize the narrowness of stereotypical ideas about love as the quintessence of human existence.

Keywords: *principles of characterization, meaning of the image, psychologism of prose, typology of love, character accentuation.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.